


Зарубіжні дослідники Е. Фітріані, С. Сугартоно та І. Мугіарті проілюстрували використання засобів доповненої реальності у навчанні хімії учнів середньої школи, зокрема 3D-моделей молекул під час вивчення тем шкільного курсу хімії, складних для сприйняття учнями (наприклад, «Хімічний зв'язок»).

Результати аналізу наукової літератури з питань досліджуваної проблеми свідчать, що автори підручників фізики здійснюють добір навчального матеріалу прикладного характеру, який має бути вивчений у шкільному курсі. Критерієм добору слугують значущість застосування техніки та технологій у виробництві та перспективи їх становлення на певному етапі розвитку суспільства. Доволі складно узгодити зміст підручників із принципом прикладної спрямованості шкільної природничої освіти внаслідок інтенсивного розвитку науки, техніки та стрімкого зростання обсягу знань.

## ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА В ШКІЛЬНОМУ ПІДРУЧНИКУ ІСТОРІЇ: КРИТЕРІЇ ВІДБОРУ ТА ПРИЙОМИ РОБОТИ

**Мороз Ірина,**

науковий співробітник відділу суспільствознавчої освіти,  
Інститут педагогіки НАПН України,  
м. Київ, Україна

 [pmoroz@ukr.net](mailto:pmoroz@ukr.net)

Упровадження компетентнісного підходу в шкільному навчанні вимагає переосмислення аспектів створення шкільних підручників історії. Основна увага в процесі розроблення навчальної літератури з історії повинна бути спрямована на активну складову навчання, яка передбачає використання історичних джерел як основи для аналізу та інтерпретації історичних подій.

Історична наука характеризується тим, що вона досліджує реальність, яка залишилася в минулому, а саме: культурні та економічні досягнення давніх цивілізацій та держав, діяльність правителів та полководців, учених і митців, політиків і письменників, перебіг війн і мирних перемовин тощо. Тому звичайні методи пізнання для дослідження минулого є малоєфективними, позаяк неможливо повернутися в часі назад і безпосередньо спостерігати хід певної історичної події, переговорити з її очевидцями чи конкретним історичним діячем. Використання в освітньому процесі історичних джерел є основною і обов'язковою умовою вивчення історії. Інформація, отримана в результаті їх аналізу, дає змогу повноцінно описати (реконструювати) минуле людства. У цьому контексті історичні джерела є своєрідним мостом часу, що дозволяє досліднику поринути в минуле.

Використання й опрацювання в освітньому процесі різних типів історичних джерел допомагає учням ознайомитися з методами історичного пізнання та сприяє формуванню в них умінь критичного аналізу інформації, історичного мислення в цілому. Багато джерел містять інформацію про життєвий досвід та повсякденні турботи людей, що дає змогу «оживити історію та відчути дух епохи». Відтак проблема використання історичних джерел в освітньому процесі та в шкільних підручниках історії є актуальною.

На підставі аналізу праць (Галлагер, 1998; Кріїнс, 2004; І. Мороз, 2017; П. Мороз & І. Мороз, 2018; П. Мороз & І. Мороз, 2018b; Страдлінг, 2007) ми виокремили критерії добору історичних джерел до шкільного підручника історії, зокрема такі:

**Достовірність історичних джерел.** Цей критерій передбачає використання в підручнику лише достовірних джерел, які повно й виразно відображають відповідну історичну епоху та факти, розкривають сутнісні ознаки історичних явищ та процесів, характеризують різні аспекти життя людини на кожному історичному етапі (розвиток господарства, суспільно-політичне життя, повсякдення тощо), сприяють розумінню закономірностей і тенденцій історичного процесу.

**Методична доцільність.** Вибір історичного джерела та завдання до нього має відповідати меті роботи з джерелом: стимулювати інтерес та мотивацію учнів, розвивати конкретні вміння, спонукати учнів до самостійного пошуку, аналізу, інтерпретації та застосування історичної інформації, формувати ціннісні орієнтації тощо.

**Багаторакурсність та розвиток критичного мислення.** Під час відбору до підручника історичних джерел різного типу необхідно дотримуватися принципу багаторакурсності, коли одна історична ситуація представлена з кількох — мінімум двох — точок зору, що відображають різні суспільні позиції та інтереси. Тож у підручнику мають бути завдання на застосування декількох історичних джерел, що описують одну подію чи явище з різних позицій. У такому випадку учні порівнюватимуть, як висвітлюється історична подія чи явище в різних джерелах (Галлагер, 1998; Кріїнс, 2004; Страдлінг, 2007).

У такому контексті важливим є розвиток в учнів умінь аналізувати та критично оцінювати інтерпретацію минулого, яка міститься в будь-якому джерелі, з позиції її відповідності реальним фактам, іншим джерелам інформації. Тому доцільними є завдання на зразок: «Виділіть важливу інформацію з джерела», «Узагальніть інформацію, подану в джерелі», «Оцініть інформацію щодо достовірності та упередженості». Така робота сприяє усвідомленню учнями, що історичні джерела не завжди є об'єктивними, що не існує єдиної істини щодо минулого та надає їм можливість сформулювати власну позицію, своє бачення історичних фактів і свідчень (П. Мороз & І. Мороз, 2018; П. Мороз & І. Мороз, 2018b).

4. **Різноманітність історичних джерел.** Підручник має містити основні типи джерел — речові, писемні, усні, візуальні. Важливо організувати роботу з різними типами джерел, наприклад поєднувати писемне джерело з візуальним, картою, текстом підручника. Це сприятиме збагаченню уявлень дітей про ту чи іншу історичну подію чи явище (П. Мороз & І. Мороз, 2018b).

5. Орієнтованість на творчу та емоційно-оцінну діяльність учнів. Історичні джерела та завдання до них мають мотивувати учнів до виявлення свого ставлення до історичних подій та діячів, до формулювання своєї життєвої позиції.

6. Доступність учням за змістом та обсягом. У роботі з історичними джерелами потрібно уникати: а) використання надмірної кількості джерел одночасно; занадто довгих та складних для розуміння учнями; б) занадто загальних запитань та неконкретних завдань (вони мають бути чіткими і потребувати конкретної відповіді); в) завдань, виконання яких вимагає знань чи умінь, якими учні ще не володіють.

Так під час відбору до підручника історичних джерел різного типу слід дотримуватися таких критеріїв: достовірність історичних джерел, методична доцільність, багаторакурсність та розвиток критичного мислення, різноманітність історичних джерел, орієнтованість на творчу та емоційно-оцінну діяльність учнів, доступність учням за змістом та обсягом.

Уміння учнів працювати з історичним джерелом формуються через систему завдань, спрямованих на формування предметних компетентностей, дослідницького типу мислення, практичних умінь і навичок здобуття суб'єктивно нових знань з історії. Тому умова таких завдань в підручнику має бути сформульована так, щоб стимулювала пізнавальну активність учня.

У роботі учнів з історичним джерелом варто використовувати активні та інтерактивні прийоми навчання — це робить навчання дієвим, продуктивним та цікавим для учнів. Водночас обрані прийоми роботи з історичними джерелами мають бути спрямовані на формування відповідних умінь передбачених навчальною програмою, наприклад: характеризувати..., розпізнавати..., аналізувати... , виявляти..., застосовувати..., порівнювати..., оцінювати..., висловлювати судження (ставлення)... тощо.

### Використані джерела

- Галлагер, К. (1998). Викладання історії в контексті сприяння демократичним цінностям і терпимості: викладання і вивчення історії в школі: пер. з англ. Право.
- Крїїнс, Х. (2004). Європейські обрії історичної освіти. Доба, (2), 7–10.
- Мороз, І. (2017). Особливості роботи з історичними джерелами в умовах дослідницького навчання. У Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2017 рік (с. 96–97). Інститут педагогіки НАПН України. <https://lib.iitta.gov.ua/713287/>
- Мороз, П., & Мороз, І. (2018). Дослідницька діяльність учнів в процесі навчання всесвітньої історії в основній школі: методичний посібник. ТОВ «КОНВІ ПРІНТ». <https://lib.iitta.gov.ua/712554/>
- Мороз, П., & Мороз, І. (2018b). Концептуальні підходи до конструювання практикуму «Історія України в джерелах». Проблеми сучасного підручника, (21), 261–271. <https://lib.iitta.gov.ua/713281/>
- Страдлінг, Р. (2007). Багаторакурсність у викладанні історії: посібник для вчителя. Рада Європи.